

- historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/413-ihor-hyrych-oleksandr-konyskyi-batko-ukrainskoi-kulturno-politychnoi-okremishnosti. Дата звернення: 20.10.17
37. Листи Олександра Кониського до Іллі Шрага: Наукове видання / упорядкування; передмова, примітки Т.П. Демченко, О.О. Мисюри. — Чернівці: Просвіта, 2011. — 210 с.
38. Демченко Т.П. Батько Шраг: монографія / Т.П. Демченко. — Чернівці: РВК «Деснянська правда», 2008. — 264 с.

In the article we attempts to analyze the attitude towards the «linguistic issue» in the context of the Ukrainian national revival of two outstanding individuals – Alexandr Konysky and Ilya Shrag. The concept of «unity» in the linguistic and political outlook of two personalities was explored.

Key words: language issue, Ukrainian national revival, ethnic, Alexander Konysky, Ilya Shrag, Ukrainian-Polish question, catholicity, Great Ukraine, Galicia, Ukrainian Piedmont.

Отримано: 15.12.2017

УДК 94(470+571):323.269.3

В. О. Магась

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ ІНЖЕНЕРІВ ТА ТЕХНІКІВ У ПІДРОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ В ДОБУ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Союз інженерів і техніків виник наприкінці 1904 року і розгорнув свою діяльність в Україні у 1905 році в таких містах як Київ, Харків, Миколаїв, Катеринослав, Одеса, Сімферополь та ін. Ця громадсько-політична організація не висувала ніяких професійних вимог, натомість її програма містила загальнодемократичні положення, а також пропозиції щодо вирішення робітничого та аграрного питання. Організація підтримала політичні страйки кінця 1905 р. Під впливом репресій та в зв'язку зі змінами умов діяльності організація зникає у 1906 р.

Ключові слова: Всеросійський союз інженерів та техніків, Союз інженерів Південно-Західного краю, науково-технічна інтелігенція, Перша російська революція, громадсько-політична організація

На початку ХХ ст. на хвилі революційного піднесення кінця 1904 р. та періоду Першої російської революції, посилилася громадсько-політична активність технічної інтелігенції, котра взяла активну участь у роботі партій і громадсько-політичних організацій. До останніх належав також Всеросійський союз інженерів і техніків, котрий утворився на хвилі т.зв. «банкетної компанії» і став першим з багатьох інших професійно-політичних організацій цього періоду [1, с. 8].

Вивчення проблеми розпочалося ще в період Першої російської революції та продовжилося після її завершення. В «Супутнику виборця на 1906 рік» містяться цінні фактологічні відомості та кількісні підрахунки щодо діяльності Союзу інженерів і техніків [2, с. 152]. Крім того, одним з діячів Союзу, С.Д. Кірілічником 1906 року було видано окрему брошуру, присвячену його функціонуванню, котра містила історичну довідку та програмні документи організації [3]. Активне дослідження громадсько-політичного руху інтелігенції проводили меншовики В. Меч [4] та Н. Череванін [5]. Ними була проаналізована діяльність Союзу інже-

нерів та техніків з соціал-демократичних позицій. Так, В. Меч, розглянувши програму організації, вказав, що вона містила політичні і соціально-економічну частини, однак не включала положень щодо захисту професійних інтересів самих інженерів та техніків, а, отже, це була програма не професійного, а політичного союзу за професійною ознакою [4, с.41]. В радянську добу Союз інженерів як організація непролетарська тривалий час не привертала уваги дослідників. Лише у 60-80-х рр. XX ст. у роботах Л.К. Єрмана [6, с.205-207] та В.Р. Лейкіної-Свірської [7, с.43-45], присвячених історії інтелігенції Російської імперії на початку XX ст., були розкриті окремі аспекти діяльності досліджуваної організації. Оцінка діяльності Союзу відбувалася з марксистсько-ленінських позицій, що призвело до окремих фактичних помилок. Так, Л.К. Єрман вказав, що в «Союз інженерів, як організацію, котра стояла на ліберально-буржуазній платформі, більшовики не входили» [6, с.206]. Насправді ж, один з найближчих друзів В.І. Леніна більшовик Г.М. Кржижановський входив до Бюро Союзу інженерів Південно-Західного краю та Постійний комітет з'їздів Всеросійського союзу інженерів і техніків, був активним учасником його всеросійського делегатського з'їзду про що мова йтиме нижче. Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. діяльність Союзу інженерів та техніків досліджував С.М. Дмітрів, котрий в контексті вивчення історії Союзу Союзів та професійно-політичних союзів в 1905-1906 рр. навіть окремі підрахунки та здійснив переосмислення ролі Всеросійського союзу інженерів і техніків та подібних до нього організацій в Першій російській революції, а, розглянувши платформу Всеросійського союзу інженерів і техніків, вказав, що вона мала розгорнутий характер та була подібна до програм політичних партій [1]. На сучасному етапі окремі аспекти діяльності досліджуваної організації в контексті вивчення історії російської технічної інтелігенції досліджує російська дослідниця Д.С. Лозовська [7; 8]. В Україні Союз інженерів вивчався співробітниками Інституту історії України в «Нарисах історії української інтелігенції (перша половина XX ст.)». В названій колективній монографії подані окремі факти діяльності організації [10, с.65].

Загалом, діяльність Союзу інженерів і техніків досліджена слабо. Досі бракує спеціальних досліджень з означеної проблеми.

Метою публікації є вивчення діяльності Всеросійського союзу інженерів та техніків в підросійській Україні в 1905-1907 рр. Зазначена мета включає виконання таких завдань: охарактеризувати обставини зародження організації; проаналізувати програмні положення діяльності Союзу; розкрити особливості активності відділень Союзу інженерів і техніків в підросійській Україні; визначити характер взаємодії досліджуваної організації з владою.

Початок утворенню Всеросійського союзу інженерів та техніків було покладено на банкеті інженерів та техніків різних спеціальностей, котрий відбувся в Санкт-Петербурзі 5 грудня 1904 р. Це зібрання проходило на хвилі земських зібрань та банкетної компанії. Серед присутніх було 15 генералів, багато власників промислових підприємств, голів правлінь та директорів найбільших заводів Російської імперії. Натомість зовсім не був представлений робітничий прошарок [5, с. 159-160]. Результатом обговорення стало написання колективної записки про потреби промисловості. В ній, зокрема, зазначалося, що «успіх російської промисловості можливий лише на ґрунті широкого розвитку громадської і особистої самодіяльності». Неодмінною умовою такої самодіяльності було визнано свободу зібрань та союзів, слова та друку, а також заміну існуючого бюрократичного ладу представницькою формою правління.

Також учасники зібрання наполягали на необхідності негайного скликання народних представників для вироблення нових засад державного життя, відміни положення про посилену охорону, запровадження свободи друку та повної амністії всіх засуджених, а також адміністративно висланих за політичні злочини. Ця записка одразу ж була підписана 492 особами.

На банкеті також схвально було прийнято пропозицію про утворення Союзу інженерів і техніків, а також було обрано Бюро Союзу, головою якого став професор В.Л. Кіріпчев [11, с.835].

Новим поштовхом для розвитку Всеросійського союзу інженерів та техніків стали події 9 січня 1905 р. в Санкт-Петербурзі, відомі як «кривава неділя». На засіданнях 13 та 14 січня була складена відома «Записка 198 інженерів». Кількість осіб, що приєдналися до неї з часом перевищила 800 осіб [2, с.152]. В записці йшлося про те, що причини подій 9 січня варто шукати не в агітації революціонерів чи іноземних впливах, а в «корінному облаштуванні громадянського життя», що особливо яскраво проявилось в становищі робітничого класу, позбавленого законних інструментів для захисту своїх інтересів. Тільки задоволення найважливіших потреб робітничого класу могло слугувати виходом зі становища, що склалося, зазначалося в записці. Останню було подано від Союзу інженерів та техніків голові комітету міністрів С.Ю. Вітте 23 січня 1905 р. [12, с.563]. Він визнав ґрунтовність та важливість викладених в записці положень та пообіцяв внести їх на обговорення Комітету міністрів [11, с.836].

В своїй діяльності Союз інженерів зустрів велику підтримку Імператорського російського технічного товариства, котре в своєму засіданні 29 січня 1905 р. виступило за всебічну розробку робітничого питання, скликання на цю тематику всеросійського з'їзду. Також зібрання висловилося за впровадження демократичних свобод та приєдналося до вимог зібрання інженерів різних спеціальностей 5-го грудня 1904 р. У розпорядження Бюро Союзу інженерів Технічне товариство надало приміщення. Крім того, Імператорським технічним товариством спільно з бюро Союзу інженерів було створено особливу комісію для з'ясування робітничого питання [11, с.837].

Бюро Союзу інженерів та техніків в січні-березні 1905 р. провело ряд зібрань та мітингів на яких була організована допомога постраждалим робітникам [2, с.152], вирішувалися питання про облаштування столових для голодуючих дітей робітників [13, с.1111-1112], було висловлено протест проти арешту робітників-делегатів обраних до комісії сенатора М.В. Шидловського (створеної для з'ясування причин невдоволення робітників, які призвели до подій «Кривавої неділі»), та їх подальшого усунення) [14, с.667], також інженери виступили за чесне розслідування та справедливий суд над винними у зіткненнях в бакінському промисловому районі на початку 1905 р. [15, с.659-67]

На початку 1905 р. думка про необхідність утворення місцевих союзів інженерів виникла майже одночасно та незалежно одна від одної серед інженерів Південно-Західного краю, харківського [11, с.840] та московського районів [16, с.675; 17, с.450] тощо. Союзи скрізь виникали під впливом новин зі столиці, особливо після подій «Кривавої неділі» [18, с.1395].

Діяльність досліджуваної організації та її відділень проходила цілком відкрито та гласно при активній взаємодії з пресою для постійного інформування громадськості про перебіг засідань та діяльність центральних органів Союзу та його відділень, а також публічного висловлювання позицій з актуальних суспільно-політичних питань [11, с.838].

В лютому 1905 р. з підтримкою постанов зібрання інженерів 5 грудня 1904 р., а також засідання Імператорського російського технічного товариства 29 січ-

ня 1905 р. виступили у своїй записці 39 інженерів різних спеціальностей району м. Катеринослава. Вони погодилися з висновками зазначених постанов про причини потрясінь у промисловості, висловилися за необхідність розробки робітничого питання за умови негайного проголошення повної свободи обговорень у зібраннях та пресі, а також наполягали на необхідності надання інших гарантій «на яких неодноразово наполягали інші громадські зібрання та установи» [19, с.504-505].

До початку квітня 1905 р. Союзи виникли у Києві та Харкові. Інженери і техніки Правобережної України у кількості 85 осіб підтримали петербурзьких інженерів у аналізі подій «Кривавої неділі», викладеному у «Записці 198 інженерів», а також висловилися за впровадження в країні представницької форми правління, організованій на основі загального, прямого, рівного і таємного виборчого права [20, с.843-844]. Крім того, в Києві утворився Союз інженерів Південно-Західного краю [21, с.841]. Він нараховував 72 члени [18, с.1394]. В бюро Союзу увійшли професори, викладачі та лаборанти Київського політехнічного інституту К.А. Богомаз, А.Т. Драмінський, А.Н. Кованько, А.А. Радшиг, М.М. Тихвинський, К.Г. Шиндлер [22, с.3], а також працівник Південно-Західної залізниці більшовик Г.М. Кржижановський [9, с.137]. У оголошенні, присвяченому утворенню Союзу інженерів Південно-Західного краю, вказувалося, що Союз організаційно зв'язаний з петербурзьким Союзом інженерів. Також зазначалося, що головним органом будуть спільні зібрання, а найбільша увага приділятиметься обговоренню аграрного та національного питань, хоча конкретний зміст «колективних занять» визначатиметься потребами життя. Вказувалося, що лише самодіяльність народу та діяльна участь громадськості можуть привести країну до процвітання, крім того, проміжне становище інженерів між «молотом капіталу та ковадлом праці» забезпечувало достатню неупередженість «третейського голосу» членів Союзу [21, с.842-843]. Вказане оголошення стало об'єктом критики з боку консервативної газети «Киевлянин», котра розкритикувала намір інженерів займатися обговоренням не властивих їм питань. Загалом же, в роботі Союзу інженерів Південно-Західного краю, як і передбачалося, в зв'язку з відносною нерозвинутістю промисловості Правобережної України, а також тим, що більшість заводів знаходилися в селах та тісно взаємодіяли з селянством, на перший план вийшло аграрне питання, вивченню та обговоренню якого присвячувалося багато часу [18, с.1384].

В Харкові Союзу інженерів і техніків довелося долати різні перешкоди з боку адміністрації. Перше зібрання Союзу за участю 35 осіб постановило вважати себе відділенням петербурзького Союзу. Станом на квітень 1905 р. відділення нараховувало 80 осіб [18, с.1395].

В Одесі Союз інженерів та техніків виник в квітні 1905 р. Він налічував близько 30 членів, але, мав потенціал для зростання [18, с.1394-1395].

22-25 квітня 1905 р. в Санкт-Петербурзі та м-ку Теріокі відбувся перший всеросійський делегатський з'їзд Союзу інженерів і техніків. На нього прибуло 125 делегатів, котрі представляли 3228 інженерів та техніків [23, с.1666]. Українські губернії Російської імперії представляли 12 делегатів. Так, Київ представляли Д.В. Нагорський, А.Н. Кованько, М.К. Названов, А.С. Кудашев, Харків – С.Л. Ренглерський, А.Н. Мойсеєнко, В.С. Городицький, Одесу – К.Є. Скачков, М.Ф. Безчастнов, Катеринослав – А.І. Мінцер, Юзівку Бахмутського повіту Катеринославської губернії – Б.Н. Соколов, а станцію Алмазну (Юрїївський завод) тієї ж губернії – І.І. Федорович [23, с.1674]. Крім того, в Петербурзі був присутній член бюро Союзу інженерів Південно-Західного краю більшовик Г.М. Кржижановський [9, с.137].

На з'їзді були заслухані повідомлення про організацію та діяльність союзів інженерів і техніків в провінції, зокрема, були заслухані повідомлення київського, харківського та одеського делегатів.

Досить чисельна група делегатів-поляків (22 особи) поставили свою участь у з'їзді в залежність від підтримки присутніми вимоги автономії Царства Польського. Їхня заява була зустрінута оплесками та схвалена одностайно. З вимогою автономії Литви та загальнодемократичними вимогами виступила литовська делегація. З'їзд також зустрів дану заяву зі співчуттям [23, с.1667-1668].

З'їзд отримав привітальні телеграми від Союзу конторників і бухгалтерів та Союзу залізничників. В свою чергу з'їзд надіслав привітальні телеграми земському з'їзду, Академічному союзу, Союзу адвокатів та Пироговському з'їзду [18, с.1397]. Крім того, представники Центрального бюро Всеросійського залізничного союзу прийняли безпосередню участь у роботі Всеросійського з'їзду інженерів [24, арк.5].

В ході обговорення проекту майбутньої програми з'їзду представник Києва більшовик Г.М. Кржижановський запропонував включити в програму Союзу обов'язкову підтримку вимог робітників загальним страйком, для чого мав бути створений спеціальний страйковий фонд [18, с.1397].

Після тривалих обговорень була затверджена ідеологічна платформа Союзу та розроблені організаційні засади його діяльності.

Головною метою діяльності організації визнавалося об'єднання інженерів та техніків Російської імперії для спільної суспільно-політичної активності та захисту своїх професійних інтересів. З'їзд констатував, що в існуючих в країні політичних умовах відсутні можливості для нормального розвитку промисловості.

В програмі містилася вимога негайного скликання Установчих зборів на основі загального, прямого, рівного та таємного виборчого права для розробки демократичної Конституції. При цьому в різних частинах імперії мали бути скасовані положення про посилену охорону та обмежувальні закони, проведена повна амністія засуджених за політичними чи релігійними мотивами, а також впроваджені недоторканість особистості і житла, свободи совісті, слова, друку, страйків, зібрань, союзів і маніфестацій. Також обстоювалося право нації на самовизначення (надання автономії для окремих національних та територіальних частин, як, наприклад, Польщі, Литви чи Кавказу) за умови збереження державної єдності Росії.

Головну увагу у своїй платформі інженери всіх спеціальностей звернули на злиденне та безправне становище робітників та селян. Передбачалося розробка робітничого законодавства під контролем незалежних інспекцій праці для захисту усіх видів найманої праці в усіх можливих сферах (промисловості, сільському господарстві, транспорті, торгівлі тощо), а саме: зменшення робітничого дня до 8-и годин та запровадження державного соціального та пенсійного страхування під контролем робітничих організацій; охорона дитячої та жіночої праці; заборона нічних робіт в галузях в яких це не передбачено перебігом виробничого процесу; заборона понаднормових робіт, окрім випадків крайньої необхідності; запровадження обов'язкового 36-годинного безперервного відпочинку раз на тиждень. Також передбачалося створення т.зв. «примірювальних камер», до яких в рівній кількості мали входити представники підприємств та робітників, з метою вирішення трудових конфліктів. Крім того, нагальною визнавалася потреба корінної аграрної реформи, котра, як зазначалося, потребувала окремих законодавчих та фінансових умов і була несумісною з існуючим бюрократично-самодержавним устроєм.

В тактичній частині платформи зазначалося, що Союз інженерів і техніків в якості політичної організації в окремих випадках буде здійснювати тимчасову співпрацю з «прогресивними партіями, що прагнуть усунення поліційно-бюрократичного режиму». Крім того, передбачалося «словом і ділом» втілювати в життя рівноправ'я єврейського народу, що потерпав в імперії від всіляких переслідувань. Будь-які утиски першотравневої демонстрації Союз зобов'язався вва-

жати утисками громадянських прав. З'їзд також висловився за організацію всеросійського з'їзду робітників. Важливим завданням було визначено реалізацію свобод совісті, слова, друку, страйків, зібрань, союзів, маніфестацій та національного самовизначення. З'їзд визнав бажаним страйк інженерів і техніків та розпочав роботу з його організації. Також Союз взяв на себе обов'язок надання матеріальної та юридичної допомоги своїм членам, що постраждали від репресій з боку адміністрації, а також допомогу всім борням за свободу слова в аналогічних випадках. Іншим напрямом діяльності мало стати поширення всебічної інформації про Союз а також ситуацію в країні усно, а також в друкованій формі за допомогою легальної та нелегальної преси. Мав пропагуватися бойкот акцизу і монополії, шляхом відмови від вживання алкоголю і тютюну. Принцип бойкоту мав застосовуватися щодо членів Союзу, котрі порушують його постанови, а також щодо інших осіб чи установ, що перешкоджають діяльності організації. Союз зобов'язувався діяти відкрито, як діяли інші визнані законом легальні організації. З цієї метою усілякі звернення до всіх установ, закладів, організацій та товариств мали здійснюватися від імені Союзу, його відділень та федерацій.

В організаційному відношенні передбачалося входження в Союз інженерів і техніків відділень та федерацій (зокрема на федеративних засадах до Всеросійського союзу увійшов Союз польських інженерів і техніків Царства Польського). Склад кожного відділення і федерацій Всеросійського союзу інженерів та техніків мав визначатися ними самостійно. Прийняття платформи Союзу визначено обов'язковою умовою для вступу. Спільним органом Союзу мав бути періодичний З'їзд делегатів відділень та федерацій. Останні мали бути представлені на з'їзді пропорційно до визначеного попереднім з'їздом відсотка своїх членів. Перший з'їзд визначив цю норму у 4 відсотки. Виконавчим органом з'їзду було визначено Постійний комітет з'їзду, що склався з осіб, обраних з'їздом з числа його представників [25, с.191-195].

З'їзд обрав Постійний комітет з'їзду з 15 осіб в який більшість голосів було обрано 12 петербурзьких і 3 провінційних делегати. Членом Комітету від Києва став згадуваний Г.М. Кржижановський [23, с.1674], котрий у 1905-1906 рр. періодично перебував у столиці імперії [9, с.137].

Одразу після закінчення з'їзду відбувся арешт владою ряду керівних діячів Союзу інженерів та техніків за статтею 126 Кримінального уложення, котра передбачала відповідальність за участь у товаристві, що мало на меті повалення існуючого державного устрою. З метою захисту своїх колег і однодумців ряд інженерів, а також представники союзу медичного персоналу та організації майстрів та техніків звернулися до жандармських органів з заявою про свою приналежність до Союзу інженерів і техніків, або як аналогічних організацій, заявили про повну підтримку поглядів осіб, котрі потрапили під слідство, та прохали притягнути їх до судової відповідальності [26, с.2001]. Масовістю заяв, що подавалися до відповідних установ, зазначені особи прагнули паралізувати каральну систему та досягнути визволення заарештованих. В подальшому, у відповідь на таку тактику з метою залякування поліція в окремих місцевостях притягала до відповідальності членів Союзу за згаданою статтею [27, с.3100]. 28 липня 1905 р. Департамент поліції розіслав по Охоронним відділенням агентурні дані зі списком 22 адресатів, котрі використовував Постійний комітет з'їзду Всеросійського союзу інженерів і техніків для листування. В списку містилися відомості про адресатів з Києва, Харкова, Одеси, Миколаєва, Катеринослава та Юріївського заводу Катеринославської губернії [28, арк.316-316 зв.]. Таким чином, нагляд за осередками Союзу на місцях зі сторони жандармських органів поступово посилювався.

Крім того, після повернення делегатів з Всеросійського з'їзду в Харків, з дозволу губернатора відбулося засідання харківського відділення Всеросійського союзу інженерів і техніків. Одноголосно була схвалена платформа Союзу інженерів та техніків, прийнята на Всеросійському з'їзді. Решта засідання була присвячена обговоренню питання, щодо доцільності і можливості залучення інженерами збройної сили задля вирішення конфліктів праці та капіталу. Прихильники використання насилля зазначали, що страйки часто переходять в погроми та пограбування, тому відмовлятися від використання збройної сили не можна. Натомість, їх опоненти зазначали, що варто відокремлювати погроми, котрі є кримінальними злочинами, і конфлікти мирного характеру. Зрештою, збори інженерів більшістю в 5 голосів визнали, що використання збройної сили при конфліктах «праці і капіталу» є несумісним з гідністю інженера [26, с.2000-2001].

2 червня 1905 р. в м. Миколаєві відбулося засідання інженерів і техніків, котрі зібралися в кількості 19 осіб і, ознайомившись з платформою та організацією Всеросійського союзу інженерів і техніків, вирішили приєднатися до нього та утворили відділення. Було обрано Бюро, що складалося з трьох осіб та двох кандидатів до нього. До відділення згодом увійшло ще кілька нових членів [29, с.2078].

Продовжило свою роботу відділення Союзу і у інших місцевостях. Так, наприкінці серпня 1905 р. начальних Харківського охоронного відділення звітував перед директором Департаменту поліції про діяльність в Харкові революційних організацій. До останніх він відніс і Харківське бюро Союзу інженерів, а також констатував відсутність у нього власної типографії [30, арк.132]. Останнє було закономерним, оскільки принциповою позицією діяльності Всеросійського союзу інженерів і техніків та його відділень була повна відкритість, публічність та взаємодія з легальною пресою. Потреби у власній типографії не існувало.

Всеросійський союз інженерів взяв активну участь у створенні Союзу Союзів. На згаданому першому всеросійському з'їзді було зроблено звернення до всіх «прогресивних організацій» з пропозицією створити на виборних засадах Союз Союзів. В новоутворену організацію Союз інженерів та техніків планували надіслати своїх делегатів та підтримати там вимоги Установчих зборів, свободи, народоладдя та захисту праці [31, арк.101 зв.]. У квітні 1905 р. розпочалася підготовча робота з організації Установчого з'їзду Союзу Союзів. Підготовчі збори до скликання з'їзду Союзу Союзів пройшли в Москві 14 та 22 квітня 1904 р. На них були присутні члени центральних бюро союзів, котрі знаходилися в Москві, а також окремих членів інгородніх бюро, котрі випадково опинилися в місті [32, арк.61-61 зв.; 33, арк.322-322 зв.]. Так, на зібранні 22 квітня 1905 р. був присутній член бюро Харківського союзу інженерів [34, с.102]. Перший установчий з'їзд Союзу Союзів пройшов 8-9 травня 1905 р. Наприкінці 1905 – на початку 1906 рр. пройшло ще три з'їзди Союзу. Представники Всеросійського союзу інженерів і техніків всіх спеціальностей стали активними учасниками усіх чотирьох з'їздів Союзу Союзів, брали участь в обговоренні та прийнятті постанов цієї організації [1, с.10].

Діячі Союзу інженерів і техніків стали активними учасниками двох загальноімперських політичних страйків кінця 1905 року [2, с.153; 35, с.113-114]. Окремі представники Союзу використовували свої інженерні знання для сприяння збройній боротьбі робітників. Так, представник Києва, член Постійного комітету з'їздів Всеросійського союзу інженерів і техніків більшовик Г.М. Кржижановський в 1905 р, перебуваючи в Санкт-Петербурзі, займався виготовленням бомб для бойової організації більшовиків [9, с. 137]. В іншому випадку, член Харківського відділення Союзу О.М. Кузнецов в жовтні 1905 р. керував виготовленням бомб в приміщенні електричної станції Харківського паро-

вобудівного заводу. Готові вироби доставлялися робітниками в Харків. В подальшому, Кузнецов відійшов від керівництва процесом [36, арк.67; 37, арк.37]. Зазначені випадки не набули масового поширення і залежали від партійної приналежності та особистих переконань технічної інтелігенції.

Наприкінці 1905 р. в Бюро Харківського відділення Союзу інженерів і техніків входили такі особи: В.С. Городецький, І.М. Виноградський, М.П. Винокуров, А.М. Моїсеєнко, Л.Г. Рабинович, С.Л. Ренчлерський, О.В. Десятов, Ф.О. Кондратьєв, Л.Д. Косякін, П.П. Литвинов, І.Н. Ніколаєв, І.С. Трескін [38, арк.1-1 зв.]. Загалом же, до відділення Союзу входило 109 осіб (включно з членами його Бюро) [39, арк.30-30 зв.; 40, арк.18]. 28 листопада 1905 р. загальні збори Харківського відділення досліджуваної організації постановили заснувати «Фонд боротьби» для допомоги як членам свого відділення, так і іншим організаціям та союзам, що брали активну участь у т.зв. «визвольному русі». Фонд мав складатися з одноразових внесків (3-10% від заробітку, залежно його розміру). Такі внески мали повторюватися після вичерпування фонду. Завідувачем цим фондом було обрано гірничого інженера Л.Г. Рабиновича, якому і необхідно було сплачувати означений внесок [41, арк.52].

На загальних зборах було також розглянуто звільнення адміністрацією шести представників педагогічного персоналу Харківського технологічного інституту за проведену акцію мирного протесту проти суворого ставлення керівництва навчального закладу до студентів. Протестуючи проти сваволі адміністрації, з ВНЗ звільнилося ще ряд працівників і, як наслідок, утворилася велика кількість вакантних місць. На засіданні присутні від імені Союзу інженерів і техніків оголосили бойкот особам, котрі вирішать зайняти ці місця [42, с.3-4].

Крім того, на цих же зборах було схвалено постанову з висловленням презирства до старшого маклера торгівельної біржі М.П. Мінаєва за його чорносотенні погляди. Виконуючи постанову зборів, Бюро Союзу надрукувало 9 січня 1905 р. в місцевій газеті «Мир» запрошення приєднатися до означеного бойкоту як членів Союзу, так і всіх «заводчиків і фабрикантів» [43, с.4]. Отже, Харківське відділення Союзу інженерів і техніків використовувало проти опонентів тактику морального осуду і бойкоту.

Станом на грудень 1905 р. змінився склад Бюро Союзу інженерів в Києві. Так, його головою став інженер М.Г. Яцевич, заступником – інженер шляхів сполучення Д.Д. Тиць, секретарем – інженер В.В. Бапшинський, членами: працівники Південно-Західної залізниці А.П. Рузький, Б.А. Скушівський, І.М. Хижняков, а також співробітники Київського політехнічного інституту Д.П. Рузький та М.М. Тихвинський [44, арк.2; 45, арк.22]. Таким чином, частина представників КПІ вийшла з Бюро, натомість воно доповнилося представниками Південно-Західної залізниці, частина з яких входила одночасно до Всеросійського залізничного союзу [45, арк.18-20 зв.].

На початку 1906 р. мережа Всеросійського союзу інженерів і техніків нараховувала вже 26 відділень, які об'єднували близько 4000 членів [2, с.153] (відповідно до перепису 1897 р. інженерів і технологів нараховувалося 4010, механіків, техніків і машиністів – 35125 [8, с.44]). Союз інженерів об'єднав представників цих професій, що працювали в різних галузях виробництва [1, с.71]. В українських губерніях Російської імперії відділення розташовувалися в Києві, Харкові, Одесі, Миколаєві, Сімферополі, Катеринославі, Юзівці, а також на Юр'ївському заводі Словоносербського повіту Катеринославської губернії [2, с.153].

З листа від 10 січня 1906 р., знайденого поліцією в ході обшуку у професора Київського політехнічного інституту М.М. Тихвинського, можна зроби-

ти висновок про те, що на початку 1906 р. планувалося провести з'їзд інженерів всіх спеціальностей в Москві [31, арк.15 зв.], однак в зв'язку зі зміною політичною ситуації в країні цього так і не вдалося зробити.

На початку 1906 р. проти центральних органів Союзу інженерів і техніків та його представників на місцях посилювалися утиски та репресії з боку адміністрації. Так, 27 січня 1906 р. в Петербурзі з дозволу градоначальника мало відбутися закрите засідання Бюро Всеросійського союзу інженерів і техніків. На засідання для контролю за його перебігом прибув представник поліції, що, на думку Бюро, було порушенням закону від 12 жовтня 1905 р. У відповідь на такі зауваження на засідання прибули пристав та городові, котрі й примусили зібрання розійтися [46, с.531-532]. Таке ставлення влади до громадянської активності інженерів і техніків, зважаючи на тактику відкритості та гласності Союзу, завдало нищівного удару по організації Союзу та його осередкам.

Юридичні наслідки для членів місцевих відділень Всеросійського союзу інженерів і техніків за активну участь в діяльності зазначеної організації в період репресій та переслідувань були різними.

Так, обшуки проведені поліцією у М.М. Тихвинського 23 червня 1905 р. [47, арк.51] та 1 січня 1906 р. [48, арк.37] засвідчили його одночасну участь у діяльності Союзу інженерів, Союзу Союзів та Академічному союзу [31, арк.15-16]. Зрештою, в березні 1906 р. начальник Київського губернського жандармського управління порушив перед Київським губернатором клопотання про його звільнення з Київського політехнічного інституту з подальшою заборонаю педагогічної діяльності [31, арк.16 зв.]. Незважаючи на це, М.М. Тихвинський і надалі продовжив свою роботу у Київському політехнічному інституті [49, арк.1 зв.; 50, арк.2].

Не був притягнутий до відповідальності [51, арк.16, 28] за членство у Бюро Харківського відділення Всеросійського союзу інженерів і техніків [52, арк.7] інженер-технолог С.Л. Ренчлерський, хоча начальник Харківського губернського жандармського управління клопотав перед Харківським губернатором про необхідність застосування щодо нього адміністративної висилки за межі міста [51, арк.1].

В вересні 1906 р. начальник Харківського охоронного відділення направив начальнику Харківського губернського жандармського управління відношення щодо інженера-технолога О.М. Моїсеєнка. У ньому мова йшла про членство останнього у Союзі інженерів і техніків, а також у організаційному комітеті Курсько-Харківсько-Севастопольської залізниці, де він керував страйковою боротьбою наприкінці 1905 р. У відношенні зазначалося, що немає потреби заарештовувати Моїсеєнка, однак не бажано поновлювати його на роботі на залізниці, у зв'язку з посиленням там профспілкового руху, активним учасником якого він може стати [53, арк.393].

Ряд інших діячів Харківського бюро були вислані. Зокрема, інженера-технолога П.П. Литвинова за участь в названій організації та створення робітничих гуртків на паровозобудівному заводі було вислано до Вологодської губернії терміном на два роки. В іншому випадку інженера-технолога з дворян О.В. Десятова за участь в Харківському бюро Союзу інженерів і техніків, приналежність до соціал-демократичної партії, а також агітацію серед селян Вовчанського повіту за програмою Всеросійського селянського союзу було вислано до Архангельської губернії терміном на чотири роки, однак невдовзі засланню йому було замінено на виїзд за межі імперії [55, арк.325-326].

Існувало також клопотання Начальника Харківського губернського жандармського управління Харківському губернатору про необхідність адміністративного виселення заарештованого завідувача «Фонду боротьби» Харківського відділення Союзу інженерів і техніків Л.Г. Рабиновича [56, арк.6]. Останній був

дуже шанованою і авторитетною особистістю в своїх колах, членом Ради з'їзду гірничих промисловців Півдня Росії [56, арк.8], крім того, він брав участь у роботі великих комерційних підприємств [56, арк.12]. Його арешт супроводжувався клопотанням згаданої Ради з'їзду до Харківського губернатора у лютому 1906 р. про терміновий розгляд справи, щоб «розвіяти непорозуміння, які могли викликати арешт Л.Г. Рабиновича» [56, арк.8 зв.]. Крім того, за Рабиновича клопотало і ряд інших впливових осіб [56, арк.12-12 зв.]. Дані обставини змусили Харківського губернатора направити Міністру внутрішніх справ таємне донесення з зазначенням всіх підстав для арешту, а саме – його завідування «Фондом боротьби» у Союзі інженерів і техніків, а також сприяння загостренню робітничого руху в Донецькому кам'яновугільному басейні, оскільки Рабинович у себе на рудниках ввів 8-и годинний робочий день. У зв'язку з цим губернатор клопотав про адміністративне виселення Рабиновича «у віддалені місцевості Росії» під гласний нагляд поліції на термін визначений Міністром [56, арк.12-13]. Зрештою, відповідно до розпорядження Міністра внутрішніх справ його було звільнено з вимогою негайного виїзду за кордон імперії з зобов'язанням не повертатися впродовж трьох років. Однак вже в липні 1906 р. Рабинович знову отримав дозвіл повернутися в Російську імперію [56, арк.35].

Ще одним членом Харківського відділення Союзу інженерів і техніків, якому вдалося уникнути покарання був інженер Ф.О. Кондратьєв. Поряд з участю в досліджуваній організації Кондратьєв разом з групою робітників утворив в першій половині 1905 р. організацію «Союз робітників для захисту своїх прав». До кінця 1905 р. організація вже налічувала 3000 робітників. До того ж часу організація тісно взаємодіяла з меншовиками та більшовиками та діяла за програмою-мінімум соціал-демократичної партії [57]. Після провалу грудневого збройного повстання Союз робітників для захисту своїх прав вийшов з усіх спільних органів з РСДРП. Ним було взято курс на участь у виборах до Державної Думи, а Кондратьєвим була розроблена оригінальна програма організації. У лютому 1906 р. відбулися арешти організаторів та членів Союзу [58, с.143-144]. Ф.О. Кондратьєву підготували вирок за організацію Союзу робітників та участь у Союзі інженерів і техніків за яким він засуджувався до трирічної висилки у Нармський край. Однак в квітні 1906 р. його та інших членів Союзу, котрі знаходилися у в'язниці було обрано виборщиками до Державної Думи. За клопотанням Партії Народної Свободи їх усіх звільнили без вироку [57]. Наприкінці 1907 р. дізнання проти робітників припинили [59, арк.152-152 зв.], натомість Ф.О. Кондратьєву в лютому 1908 р. Міністерством внутрішніх справ висилка в Наримський край була замінена на висилку за межі Харкова на той самий термін [57].

Отже, ряду видних діячів Союзу вдалося уникнути переслідувань, окремих було відсторонено від професійної діяльності, а деякі були відправлені за заслання чи виїхали за кордон. Такі порівняно слабкі репресії можна пояснити досить високим місцем, котрі займали інженери в структурі тогочасного суспільства. Крім того, з наведених фактів бачимо, що окремі діячі Союзу суміщали роботу одразу в кількох громадсько-політичних організаціях та партіях, пропагували свої ідеї у містах, селах, на залізницях тощо. Деякі інженери, навіть, брали участь у виготовленні бомб. Причиною цьому були їхні особисті політичні погляди та революційна ситуація в країні. Крім того, у різних опрацьованих нами справах, присвячених діяльності Харківського відділення Всеросійського союзу інженерів і техніків, зазначається, що згадуваний «Фонд боротьби» було створено для фінансування «бойових дружин», хоча в самій постанові про створення фонду мова йшла лише про «допомогу своїм членам, а також організаціям та

союзам, що борються за звільнення Росії» [51, арк.14]. Отже, перебільшення революційності та своєрідна оцінка місця громадсько-політичних організацій в політичному спектрі країни були характерними рисами тогочасних жандармських органів та влади загалом. Так, наприклад, у списку професорів, приват-доцентів та викладачів Харківських ВНЗ, котрі притримуються лівих поглядів були прихильники не лише революційних соціалістичних партій, а й кадети, а також члени Союзу інженерів і техніків та інших подібних громадсько-політичних організацій [60, арк.21-37 зв.; 61, арк.8-26].

4 березня 1906 р. були введені в дію «Тимчасові правила про товариства і союзи», котрі унеможливили подальше існування опозиційно налаштованих громадсько-політичних організацій, оскільки вони надавали міністрові внутрішніх справ право в будь-який час на власний розсуд припинити діяльність товариств та союзів. Таким чином, це стало основною законодавчою перешкодою для відкритого функціонування Всеросійського союзу інженерів і техніків [62, с.201].

Таким чином, Всеросійський союз інженерів і техніків став політичним об'єднанням технічної інтелігенції імперії і виробив свою власну розгорнуту програму, котра включала вимоги демократичних перетворень, покращення становища робітників і розробки з цією метою спеціального законодавства, а також корінної аграрної реформи. Осередки Союзу утворилися в ряді населених пунктів українських губерній, відкритість і гласність були базовими принципами роботи Союзу. Члени місцевих відділень Організації стали активними учасниками революційних подій кінця 1905 р. Крім того, вони стали об'єктом переслідувань з боку адміністрації та жандармських органів. Різноманітні перешкоди та репресії, а також зміна законодавства про товариства і союзи унеможливили подальшу відкрити діяльність Союзу інженерів і техніків. Загалом, організація технічної інтелігенції відіграла важливу роль на етапі піднесення та найвищого підйому Першої російської революції, засвідчила ліберальну орієнтацію зазначеного пропарку, стала для багатьох її членів місцем набуття політичного досвіду.

Список використаних джерел:

1. Дмитриев С.Н. Союз союзов и профессионально-политические союзы в России 1905-1906 / С.Н. Дмитриев. – М. : Молодая гвардия, 1992. – 204 с.
2. Спутник избирателя на 1906 год: освободительное движение и современные его формы: справочная книга для желающих ориентироваться в современном общественном движении. – СПб. : Издание И.И. Ефрона, [1906]. – 312 с.
3. Кирпичников С.Д. Всероссийский союз инженеров и техников / С.Д. Кирпичников. – СПб. : Тип. Я. Трей, 1906. – 31 с.
4. Громан В.Г. Борьба общественных сил в русской революции [в 1905 и 1906 гг.] / В.Г. Горн, В. Меч, Н. Череванин. – М. : Движение, 1907. – Вып. 4. Меч В. Либеральная и демократическая буржуазия. – 1907. – 89 с.
5. Череванин Н. Движение интеллигенции / Н. Череванин // Общественное движение в России в начале XX-го века : в 3-х т. / под ред. Л. Мартова, П. Маслова, А. Потресова. – СПб., 1910. – Т. 2. – Ч. 2. – С. 146-202.
6. Ерман Л.К. Интеллигенция в первой русской революции / Л.К. Ерман. – М. : Наука, 1966. – 373 с.
7. Лейкина-Свирская В.Р. Русская интеллигенция в 1900-1917 годах / В.Р. Лейкина-Свирская. – М. : Мысль, 1981 – 285 с.
8. Лозовская Д.С. Российская техническая интеллигенция в годы Первой русской революции / Д.С. Лозовская // Вестник Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого. – 2015. – № 87. – Ч. 2. – С. 44-48.

9. Лозовская Д.С. Российская техническая интеллигенция в начале XX века / Д.С. Лозовская // Великая Российская революция 1917 года в истории и судьбах народов и регионов России, Беларуси, Европы и мира в контексте исторических реалий XX – начале XXI века : материалы междунар. науч. конференции, Витебск-Псков, 27 февраля – 3 марта 2017 г. – Витебск : ВГУ имени П.М. Машерова, 2017. – С. 136-139.
10. Нариси історії української інтелігенції (перша половина XX ст.) : у 3 кн. / відп. ред. Ю.О. Курносів ; авт.: С.І. Білокінь, О.Д. Бойко, Г.С. Брега та ін. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1994. – Кн. 1. – 138 с.
11. Союз инженеров и техников // Право. Еженедельная юридическая газета. – 1905. – №11. – 20 марта. – С. 833-840.
12. Троцкий Л.Д. Сочинения / Л.Д. Троцкий. – М. ; Л. : Госиздат, 1924-1927. – Сер. 1: Историческое подготование Октября. – Т. 2: Наша первая революция. – Ч. 1: [От кануна кровавого воскресенья до начала 1907 г.]. – 1925. – XII, 648 с.
13. Заявление бюро союза инженеров в городскую думу // Право. Еженедельная юридическая газета. – 1905. – №14. – 10 апреля. – С. 1111-1112.
14. Письмо бюро союза инженеров сенатору Н.В. Шидловському // Право. Еженедельная юридическая газета. – 1905. – №9. – 6 марта. – С. 667.
15. Всеподданнейшие адреса, заявления, записки, резолюции и др. // Право. Еженедельная юридическая газета. – 1905. – №9. – 6 марта. – С. 659-677.
16. Заявление союза инженеров в Москве // Право. Еженедельная юридическая газета. – 1905. – №9. – 6 марта. – С. 675.
17. Хроника // Право. Еженедельная юридическая газета. – 1905. – №6. – 13 февраля. – С. 436-456.
18. Всероссийский союз инженеров // Право. Еженедельная юридическая газета. – 1905. – №17. – 1 мая. – С. 1393-1397.
19. Записка инженеров // Право. Еженедельная юридическая газета. – 1905. – №7. – 20 февраля. – С. 504-505.
20. Записка инженеров // Право. Еженедельная юридическая газета. – 1905. – №11. – 20 марта. – С. 843-844.
21. Союз инженеров Юго-Западного края // Право. Еженедельная юридическая газета. – 1905. – №11. – 20 марта. – С. 841-843.
22. Как думают юго-западные инженеры о юго-западных землевладельцах? // Киевлянин. – 1905. – №77. – 18 марта. – С. 3.
23. I всероссийский делегатский съезд инженеров и техников // Право. Еженедельная юридическая газета. – 1905. – №20. – 22 мая. – С. 1666-1674.
24. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф.275, оп.1, спр.682, 193 арк.
25. Российские партии, союзы и лиги: Сб. программ, уставов и справ. сведений о рос. полит. партиях, всерос. проф.-полит. и проф. союзах и всерос. лигах / сост. В. Ивановичем [псевд.] ; ред. Г. Фальброка и В. Чарнолуцкого. – СПб. : Типолит. Б.М. Вольфа, 1906. – 252 с.;
26. Хроника // Право. Еженедельная юридическая газета. – 1905. – №20. – 22 мая. – С. 1998-2017.
27. Хроника // Право. Еженедельная юридическая газета. – 1905. – №37. – 18 сентября. – С. 3095-3111.
28. ЦДІАК України, ф.1597, оп.1, спр.76, 516 арк.
29. Записка инженеров // Право. Еженедельная юридическая газета. – 1905. – №25. – 26 июня. – С. 2073-2097.
30. ЦДІАК України, ф.304, оп.2, спр.18, 236 арк.
31. ЦДІАК України, ф.274, оп.1, спр.1113, 277 арк.
32. ЦДІАК України, ф.275, оп.2, спр.1, 276 арк.
33. ЦДІАК України, ф.386, оп.1, спр.805, 211 арк.

34. ЦДАК України, ф.304, оп.1, спр.85, 127 арк.
35. Хроника октябрьских дней // Право. Еженедельная юридическая газета. — 1905. — №48-49. — 4 декабря. — С. 90-214.
36. ЦДАК України, ф.705, оп.2, спр.61, 214 арк.
37. ЦДАК України, ф.705, оп.2, спр.62, 262 арк.
38. ЦДАК України, ф.304, оп.1, спр.137, 34 арк.
39. ЦДАК України, ф.336, оп.1, спр.3265, 250 арк.
40. ЦДАК України, ф.336, оп.1, спр.3554, 288 арк.
41. ЦДАК України, ф.336, оп.1, спр.918, 230 арк.
42. Вниманию академического союза // Мир. — 1905. — №9. — 6 декабря (19 декабря). — С. 3-4.
43. Письма в редакцию // Мир. — 1905. — №11. — 9 декабря (22 декабря). — С. 4.
44. ЦДАК України, ф.275, оп.1, спр.862, 6 арк.
45. ЦДАК України, ф.275, оп.1, спр.1122, 35 арк.
46. Заявление бюро союза инженеров // Право. Еженедельная юридическая газета. — 1906. — №6. — 11 февраля. — С. 531-532.
47. Державний архів м. Києва (далі — ДАК), ф.18, оп.1, спр.447, 95 арк.
48. ДАК, ф.18, оп.1, спр.256, 114 арк.
49. ДАК, ф.18, оп.1, спр.559, 54 арк.
50. ДАК, ф.18, оп.1, спр.708, 62 арк.
51. Державний архів Харківської області (далі — ДАХО), ф.3, оп.287, спр.1323, 28 арк.
52. ЦДАК України, ф.336, оп.1, спр.1254, 11 арк.
53. ЦДАК України, ф.304, оп.1, спр.146, 465 арк.
54. ДАХО, ф.3, оп.287, спр.1281, 16 арк.
55. ЦДАК України, ф.336, оп.1, спр.3727, 178 арк.
56. ДАХО, ф.3, оп.287, спр.1248, 35 арк.
57. Ф.А.Кондратьев: автобиография [Электронный ресурс] / публикация Ю.В. Дьяченко. — Режим доступа: <https://ngeorgij.livejournal.com/117139.html>
58. Магась В.О. Союз робітників для захисту своїх прав та влада в роки Першої російської революції в Харкові / В.О. Магась // Каразінські читання (історичні науки) : тези доповідей 70-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 28 квітня 2017 р.). — Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. — С. 143-144.
59. ЦДАК України, ф.336, оп.1, спр.1718, 220 арк.
60. ЦДАК України, ф.336, оп.1, спр.3726, 210 арк.
61. ЦДАК України, ф.705, оп.1, спр.699, 89 арк.
62. Именной Высочайший указ, данный Сенату «О временных правилах об Обществах и Союзах» (7 марта 1906 г.) // Полное собрание законов Российской Империи: в 33 т. — [3-е собр.]. — СПб., 1881-1913. — Т. XXVI: 1906, Отделение 1: От № 27173-28753. — 1909. — С. 201-207.

The Union of Engineers and Technicians was founded at the end of 1904 and launched its activities in Ukraine in 1905 at such cities as Kiev, Kharkiv, Nikolaev, Ekaterinoslav, Odessa, Simferopol and others. This socio-political organization did not put forward any professional requirements; instead, its program contained general democratic rules, as well as proposals for the solution of the labor and agrarian issues. The organization supported the political strikes at the end of 1905. Under the influence of repressions and in connection with changes in the working conditions, the organization disappeared in 1906.

Key words: The All-Russian Union of Engineers and Technicians, Union of Engineers of the South-Western Region, scientific and technical intelligentsia, The First Russian Revolution, public and political organization

Отримано: 6.12.2017